

A kisebbség fogalmáról

Ramaga, Philip: Relativity of the Minority Concept. Human Rights Quarterly. 14. 1992. 105-119.; Ramaga, Philip: The Bases of Minority Identity. Human Rights Quarterly 14. 1992. 409-428.

A kisebbségi kérdés a tudományos, politikai, ideológiai diskurzus tárgyaként állandóan visszatérni látszik, különös tekintettel Kelet-Európára, ahol az utóbbi évek társadalmi, politikai változásai újra lánggra lobbantották a kisebbségi törekvéseket. Philip Vuciri Ramaga itt ismertető két írásában néhány olyan szempontot, elméletet vizsgál meg, amelyek fontos szerepet játszanak a mai kelet-közép-európai „kisebbségek” értelmezésében. A szerző kiindulópontja szerint a kisebbségi identitás nemcsak társadalomtudományi vagy politikai, hanem kulturális, vallási, szociálpszichológiai összefüggéseiben is vizsgálendő.

A *vallás* mint kulturális rendszer, a kisebbségi identitás egyik meghatározó tényezője. Christian Tomuschat a vallási alapon szerveződő kisebbségeket „a közös hit alapján egybetartozók” csoportjaként definiálja. Ez a meghatározás azonban nem veszi figyelembe a vallás és a más vallási jellegű gyakorlatok (például hiedelmek, mágia stb.) közötti különbségeket. Sőt, a nem tipikus vallásokat kulturális terminusokban igyekszik leírni. Jellemző, hogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezménye nem definiálja a vallás, az etnicitás, a kultúra és a nyelv kategóriát (27. cikkely). A korábbi, vallási jogokkal, illetve a vallások jogi státusával foglalkozó tanulmányok pedig nem voltak alkalmasak a kisebbségi problémák megválaszolására, mivel nem vették figyelembe a vallások összetett voltát. A vallás jogi státusának elismerése azonban nem jelent többet, mint a kisebbségnek a hazai jogrendszeren belül történő elismerését. Ez viszont sértheti a kisebbség jogait, hiszen ezekben az esetekben az állam saját kritériumai szerint határozza meg a kisebbség fogalmát.

Egy másik felfogás az *eticitás* szemszögéből igyekszik definiálni a kisebbségeket. Ramaga különféle, az etnikai hovatartozással, népcsoportokkal kapcsolatos meghatározásokat sorol fel, amelyek okán külön is elemzi a „faj” kategóriájának fogalmi tisztázatlanságát, az ebből adódó problémákat. Mindenekelőtt azt szögezi le, hogy a faj nem tudományos kategória, s ezért az ötvenes évektől kezdődően az ENSZ-dokumentumok is inkább az „etnikai” jelzőt használják. Szociológiailag egy népcsoport úgy definiálható, mint valamely társadalmon belüli, saját kultúrával rendelkező csoport, melynek tagjai nemzetiség, kultúra, illetve nyelv alapján megkülönböztetik vagy megkülönböztetettnek érzik magukat. A „faj”, illetve az „eticitás” kategóriái hasonló szemantikai fogalmakat hordoznak abban az esetben, ha egy csoport „faji” hovatartozása miatt megkülönböztetettnek érzi magát. Az etnicitás kategóriáját azonban elsősorban nyelvi, vallási és politikai különbségek jellemzik. Ellis Cashmore szociológus szerint „az etnikai csoport egyfajta koherenciával bír, amit azok az emberek hoztak létre, akik tudatában vannak közös eredetüknek, érdekeiknek. Az etnikum nem csupán egy népesség része, hanem egy emberi közösség öntudata, közös tapasztalatok alapján szerveződő egység.” Ez a megközelítés lényegesen különbözik az ENSZ-konvenciókban szereplő meghatározástól, ahol az „eticitás” fogalmát nyelvi, vallási, etnikai tényezők határolják körül. Az ENSZ-konvenciókban a „faj”-t nemcsak az „etnikum”, hanem a „kultúra” kifejezéssel is helyettesítik. Ez ellenkezik némely szociológus véleményével, akik a kultúrát nem tekintik az etnikai hovatartozás meghatározó tényezőjeként. Ehhez viszont meg kell vizsgálni a „kultúra” szó használatát is. Kultúrán a tanult viselkedésminták összességét értjük. Taylor szerint „a kultúra egy összetett egész, melyben benne foglaltatik a tudás, hit, művészet, erkölcs, törvény, hagyomány és mindazon képességek,

szokások, melyekkel egy társadalom tagjaiként rendelkezhetünk. A „faj” szóval viszont vagy típust jelölünk, vagy külső, fizikai jegyek alapján való megkülönböztetésre utalunk, ami nem hozható összefüggésbe a tanult viselkedéssel.

Egy „faji csoport” akkor definiálható kisebbségként, és akkor jogosult védelemre a társadalom többi tagjával szemben, ha nem genetikai sajátosságokat is mutat mint a nyelv, vallás vagy kultúra. A zsidóüldözés ténye s az, hogy a náci rezsim más fajnak tekintette a zsidókat, nem ellenkezik azzal a ténnyel, hogy vallási, illetve kulturális alapon szerveződő népcsoportnak is tartják őket. A 19. században és a 20. század elején a „faj” kifejezést a „nemzet” és „népcsoport” szinonimájaként is használták (a „náci faj”, „német faj” elnevezés is innen ered). A valóságban a „faj”, „nyelv” és „vallás” kifejezések úgy kerültek értelmezésre, mint a „nemzetiség” szó szinonimái, ami nem feltétlenül jelentett állampolgárságot. Ma a „faj” fogalmának értelmezése megváltozott. Jelenleg a kifejezés egy társadalmilag meghatározott csoportra vonatkozik, melynek tagjai az adott társadalmon belül külső (hajszín, bőrtípus) és nem genetikai jegyek alapján összetartoznak. Az ily módon definiált csoportokat nevezik „társadalmi fajok”-nak, melyek ma a faji megkülönböztetés megakadályozására hozott törvények „tárgyát” képezik.

A *nemzetiség* szóval az első világháború utáni kisebbségi szerződésekben a „nemzeti kisebbségek”-re utaltak Európában; a jelenlegi szóhasználat szerint különösen Kelet-Európában az „etnikum” szinonimájaként szerepel. A „nemzetiség” szóval a kisebbségi identitás politikai aspektusa, egyfajta rejtett politikai öntudat, függetlenségre, autonómiára való törekvés tárul fel. Az egyre kisebb területre koncentrálódó és egyre homogénebb társadalmak mint politikai entitások lépnek fel.

Ramaga szerint egy kisebbséget nemcsak számbeli, hanem minőségi tényezők is elhatárolják a népesség többi részétől. A kisebbségeket általában úgy definiáljuk, mint egy a társadalmon belül nem domináns helyzetben lévő csoport. A „domináns” kifejezés kettős szemantikai tartalommal párosul: *hatalmi pozíció* és *befolyás gyakorlását* egyaránt jelenti. Dél-Afrikában a feketék számbeli és részben kulturális fölényben vannak, azonban politikailag „a kisebbség” gyakorolta a hatalmat. Claire Palley a hatalmi viszonyok vizsgálatában két szempontra hívja fel a figyelmet. Az egyik a kisebbségi és többségi csoportok elitjének kapcsolata, a másik a különböző csoportok együttes politikai törekvései közt fennálló viszony. Az elit mindig igyekszik megerősíteni más csoportokhoz való helyzetét, viszonyát, miközben tagjai számára biztosítja a hatalom megszerzésének, illetve a jelenlegi helyzet fenntartásának lehetőségét. A politikai dominancián kívül megkülönböztethetünk gazdasági, illetve kulturális fölényt is. Ezek több összetevőből épülnek fel, például ha egy vallási csoport gazdasági téren hátrányos helyzetbe kerül, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy az elnyomás vallási értékeinek lerombolására irányul.

A kisebbségi kérdés politikai színterén maradván Ramaga az állam és a kisebbség kapcsolatát elemzi: a kisebbségeknek szükségük van-e konkrét, önálló szervezetre egy államon belül; a speciális jogok, kisebbségvédelem változtatnak-e a többségi véleményen, a kisebbségek státusán? Továbbá kitér arra a kérdésre is, hogy az állami törvénykezés, kisebbségi jogvédelem révén a földrajzi határok egybeesnek-e a politikai, adminisztratív egységek határaival, s ha nem, mi ennek a következménye? Egy közigazgatási egységen belül a csoportközi viszonyok néha nem politikai, hanem földrajzi környezetben belül értelmezhetők. Többnyire ez a fő oka a csoportok közti konfliktusoknak. Ramaga mindezt az eltérő társadalmi-gazdasági helyzettel is magyarázza. A szociális kapcsolatok közül a nyelvhasználatot említi példaként. Egyes államok kisebbségvédelmének nemcsak közigazgatási alapjai vannak. Magyarországon, ha egy iskolában legalább 15 ugyanazon kisebbségi csoportból származó gyerek van, biztosítani kell anyanyelvükön való oktatásukat. Az a tény, hogy az államok kulturális, vallási, nyelvi minták

elterjedése mentén belső határokat állapítsanak meg azért, hogy összerendezzék a társadalmi és politikai környezet határait, nem lebecsülendő elv, mivel ez, ha rejtett módon is, de minden kisebbségvédelmi döntés alapjául szolgál.

A kisebbségi hovatartozás valláson és etnicitáson - mint nem politikai elemeken - kívül a kultúrára és a nyelv kérdéseire vezethető vissza. Ramaga a kultúráról szóló fejezetben egy sor kultúrával kapcsolatos meghatározást ad. Ezek közül is két „modell”-t jelöl ki. Míg Kroeber és Kluckhohn szerint a kultúra tanult viselkedésminták összessége, addig Radcliffe-Brown a szociális struktúrák felől közelíti meg ezt a fogalmat. A kultúra tulajdonképpen e két megközelítési mód összefüggésében válik érthetővé, melyek többek között arra a problémára is rávilágítanak, miszerint nem létezik „természetes” társadalmi egység, különösen napjaink egyre növekvő kulturális keveredésében.

A kultúra magába foglalhat vallást, nyelvet is. A nyelv, a valláshoz hasonlóan, kisebbség-azonosító szereppel bír, a nacionalizmusok érvényre juttatásának is az eszköze. Európában a nyelvek (például: német, lengyel) többnyire egymástól tisztán elhatároltak. Némely országban gondot okoz azonban annak meghatározása, hogy a beszélt nyelvformák közül melyik minősíthető nyelvnek, nyelvjárasnak, illetve más nyelvváltozatnak. A nyelv mint státusszimbólum is meghatározó lehet: Latin-Amerikában a spanyol az ősi indián nyelvekhez képest magasabb státussal bír. Ha egy nyelv, pusztán kommunikációs értékén kívül, kulturális, politikai sajátosságokkal is bír (lásd kezdetben nyelvjárásokként élő német és dán nyelvek), annál nagyobb esélye van a függetlenségre. Ennek megfelelően a kisebbségvédelem minden egyes nyelvváltozatot mint „nyelv”-et ismer el.

A kisebbségi identitás meghatározásának számos aspektusát, kritériumát végigtekintve Philip Ramaga végül az önmeghatározás kérdéseire is kitér - a kisebbség hogy határozza meg önmagának helyzetét, miképp azonosítja magát. Az utóbbi években az önmeghatározást úgy értelmezték, mint a gazdasági, társadalmi fejlődés nem politikai aspektusait. A kulturális önmeghatározáson kívül megkülönböztetünk „külső” és „belső” önmeghatározást is. A kulturális önmeghatározásra jó példa az amerikai indiánok helyzete az Egyesült Államokban és Kanadában: elkülönülve telepedtek le, így kívánva megőrizni identitásukat. Az elkülönültségnek azonban nem sok jelentősége van politikai szempontból, a területek feletti önrendelkezés inkább a kulturális önmeghatározás kifejeződése, mint a politikai függetlenségé. Az indiánok szervezetei azonban politikai szempontból a belső önmeghatározásra is példát szolgáltatnak. A belső önmeghatározás nemcsak az őslakosokat illeti, hanem olyan asszimilálatlan, önmagát egy meghatározott területtel azonosító csoportokat is, mint az Egyesült Államokban a wisconsini vagy minnesotai írek és svédok csoportjai.

Schäffer Adrienne